

ÉRZELMEK ÉS POLITIKATUDOMÁNY

Kiss Balázs

(tudományos főmunkatárs, MTA TK Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

Habár az elmúlt száz évet mind a közbeszédben, mind pedig a társadalomtudományokban és néha a politikában is végigkísérte a küzdelem az érzelmek ellen, mintha a politikatudomány nem sietne segíteni az érzelmek és a politika viszonyának a megértését. Mintha olyan ellenféllel küzdenénk, amelyikről alig tudunk valamit. Feladatunk tehát az érzelmek politikában és politikatudományban elfoglalt helyét egy kissé közelebről megvizsgálni. Már csak azért is meg kell ezt tennünk, mert nem kevesen beszélnek a politikatudomány és általában is a társadalomtudomány, a társadalomról való gondolkodás érzelmi fordulatról. Mi nem kívánunk radikális váltásról beszélni, mindössze arról, hogy a különböző tudományterületek némely szerzői az elmúlt néhány évtized folyamán más módon kezdtek viszonyulni az érzelmek kérdéséhez általában és az érzelmek társadalomban és politikában játszott szerepéhez ezen belül. Tanulmányunkban előbb azt foglaljuk össze, hogy milyen módon szokás a legutóbbi időkig az érzelmekről gondolkodni. Ezt követően röviden bemutatjuk azokat a társadalmi és tudományos változásokat, amelyek meghúzódnak az érzelmi fordulat hátterében. Ezután a fordulatnak a társadalomtudományban máris élvezett néhány gyümölcse következik, s a tanulmány az érzelmek megbecsülésének a politikatudomány számára kecsgetető következményeivel zárul.

Kulcsszavak: érzelmek ■ politikaelmélet ■ politikai pszichológia
■ demokráciaelmélet ■ mozgalmak

BEVEZETÉS

Habár az elmúlt száz évet mind a közbeszédben, mind pedig a társadalomtudományokban és néha a politikában is végigkísérte a küzdelem az érzelmek ellen, mintha a politikatudomány nem sietne segíteni az érzelmek és a politika viszonyának a megértését. Mintha olyan ellenféllel küzdenénk, amelyikről alig tudunk valamit. Egyfelől sokat hallunk és olvasunk arról, hogy a politikai életben túlságosan nagy szerep jut például az elvakultságnak, a vezér iránti kritikátlan csodálatnak, vagy arról, hogy a kampányok és általában a média a racionális diskurzusok helyett az érzelmekre ható demagógiának, a sárdobálásnak és a hatáskeltésnek a színtere lett. Másfelől mintha sem a politikai pszichológia, sem a politikai kommunikáció kutatása, vagy általánosabban a po-

litikai filozófia és a politikaelmélet nem foglalkozna érdemük szerint az érzelmeikkel.

Ha foglalkoznak egyáltalán velük, akkor a politikában jelen levő, de azt inkább csak eltorzító, a normális politikai működésből kiszorítandó jelenségeknek tekintik őket, tehát valahogy úgy, mintha nem lennének méltók az alapos vizsgálatra, már csak azért sem, mert főként olyanokra jellemzők, akik kívül esnek a normális politikán. Mintha számíthatnánk arra, hogy a jobbára szélsőségesnek minősített politikai deviánsak beleolvadnak a morális középbe, és ezért nem okoznak többé gondot az irracionalitásukkal.

Sajátos eset az, amikor egy felfogás jószerevével a középpontba helyez olyan tényezőket, amelyek kívül esnek a racionális politika területén, mégsem néz szembe ennek a gesztusnak az összes következményével. Például a vezéremokrácia paradigmája (Körösényi, 2005; Pakulski–Körösényi, 2012) a szereplők két csoportját is tulajdonképpen kívül helyezi a racionalitás körén: az állampolgárok tömegét, mégpedig azért, mert nem képesek tájékozottan dönteni a közügyekről, és a politikai vezéreket, akik többnyire ésszerűen működnek ugyan, mégis, tevékenységükben van egy olyan tényező, amelyik politikai racionalitással nem magyarázható, csak a karizma, az akarat, a vízió meglétével. Ráadásul ez a két csoport össze is kapcsolódik, hiszen a tömeg hajlamos érzelmileg viszonyulni a vezérekhez, a vezér pedig a különös képességeinél fogva mintegy ráérez arra, hogy mire is volna a tömeg politikailag fogékony, mivel is lehetne meghódítani. Az érzelmek tárgyalására azonban ebben a demokraciálméletben sem kerül sor. A racionális választások, vagy a deliberáció paradigmáján nyugvó politikaelméletet pedig végképp hidegen hagyja az érzelmek problémája, pontosabban adott esetben éppen arra törekszenek, hogy az érzelmek visszaszorításával, fátyol mögé rejtésével dolgozzák ki a maguk politikai ajánlásait.

Feladatunk tehát az érzelmek politikában és politikatudományban elfoglalt helyét egy kissé közelebről megvizsgálni.¹ Már csak azért is meg kell ezt tennünk, mert nem kevesen beszélnek a politikatudomány és általában is a társadalomtudomány, a társadalomról való gondolkodás érzelmi fordulatáról.² Mi nem kívánunk radikális váltásról beszélni, mindössze arról, hogy a különböző tudományterületek némely szerzője az elmúlt néhány évtized folyamán más módon kezdett viszonyulni az érzelmek kérdéséhez általában, és az érzelmek társadalomban és politikában játszott szerepéhez ezen belül. Amiről valójában szó van, az inkább az érzelmek új láthatósága (Boquet–Nagy, 2010: 7). Vagyis érzelmek eddig is voltak, szerepet is játszottak a politikában, de mostantól másképpen nézünk rájuk, máshová soroljuk be őket.

A továbbiakban előbb azt foglaljuk össze, hogy milyen módon szokás a legutóbbi időkig az érzelmekről gondolkodni. Ezt követően röviden bemutatjuk azokat a társadalmi és tudományos változásokat, amelyek meghúzódnak az érzelmi fordulat hátterében. Ezután a fordulatnak a társadalomtudomány-

ban máris élvezett néhány gyümölcse következik, s a tanulmány az érzelmek megbecsülésének a politikatudomány számára kecsegtető következményeivel zárul.

MITŐL FORDULUNK EL?

A hagyományos kiindulópont az érzelmeket élesen szembeállítja az ésszel, az emóciót a rációval. Ez egyike a szokásos dualitásoknak, amelyekkel a nyugati gondolkodás dolgozik, s amelyek nem egyszer kétes eredményekre vezetnek.

A szembeállításnak megvan a maga általános antropológiai és egyedfejlődési változata. Az első szerint az emberré válás központi folyamata az ész, a gondolkodás megjelenése; mindaz, ami ezen kívül van, az előtörténet nyoma-it hordozza magán, a természetiséghez tartozik.

Ezzel párhuzamos, klasszikusan dualista gondolat Descartes óta, hogy az érzelmek a testhez tartoznak, az ész viszont a testtel szembeállított tudathoz, éppen ezért az ember nem, vagy kevéssé képes felelősséget vállalni az érzéseiért, az érzelmei hatására elkövetett tetteiért. Az érzelmekkel ezért ésszerűen kell gazdálkodni, alaphelyzetben el kell őket fojtani, s csak a társadalmi tér és idő kijelölt szegmenseiben szabad őket kinyilvánítani. Ilyen szegmensek elsősorban a magánélet (hálószoba, esküvő, temetés stb.), másodsorban pedig a kifejezetten az érzelmkitörésekre kialakított nyilvános alkalmak, mint a művészeti események (popkoncert, előadásvégi taps és éljenzés, stb.), vagy a politikai gyűlések és felvonulások.

Hasonlóképpen az egyedfejlődésnek is talán a leglényegesebb aspektusa az érzelmek, az ösztönkésztetések háttérbe szorítása, elfojtása, s az ésszerűség, az érett gondolkodás kifejlődése. A gyermek még gyakran a foglyává válik az indulatainak és szenvedélyeinek, az érett felnőttet elsősorban az ész vezeti, s az érzelmeinek is az ész ellenőrzése alatt enged teret, az idős ember pedig elbutul, és, ezzel párhuzamosan, érzélgőssé válik.

Az érzelem–ész kettősség hagyományosan a társadalmi nemmel átítatott dualitás: az érzelmek elsősorban a nőkre jellemzők, az ész pedig a férfiakra. Az újra csak dualista gondolat párhuzamos azzal, hogy a család az érzelmek kitüntetett helye, a nő elsőszámú feladatai pedig a családhoz kötődnek.

A bevett felfogáshoz tartozik az a kép is, mely szerint az érzelmek máshol fészkelnek az agyban, mint az ész. A két terület ezért a neurológia szintjén is elkülönül, és ez egybevág azzal a félelemmel, hogy az érzelmekkel akkor van gond, amikor túlterjeszkednek a maguk birodalmán, és mintegy megszállják a tudatot, a vér elborítja az agyat, és a szenvedélyek kerekednek felül a józan megfontoláson.

Az érzelmekkel megvan továbbá az a tudományos nehézség is, hogy jó-részüik túlságosan pillanatszerű, elfutó, megragadhatatlan, ráadásul az érzelmek gyakran fordulnak át egymásba, akár egymás ellentétébe is, például el-

szégyellem magam azért, mert bedühödtem. Ezzel szemben a gondolatok jól megfoghatók, rendelkezésre áll a nyelv, amelynek a segítségével a legkülönbözőbb műveletek végezhetőek el velük, míg az érzelmek megragadására legfeljebb a költői nyelv, a művészi eszközrendszer képes.

Lássuk most, hogyan fest az érzelmek politikai életben játszott szerepével kapcsolatos felfogás.

Az érzelem–ész kettősség mindjárt a politikáról való rendszeres gondolkodás kezdetén megjelenik. Jól ismert Platón felfogása arról, hogy nem az érzelmei és szenvedélyei által uralt egyszerű emberekre kell bízni az állam, a politikai közösség irányítását, hanem az ésszel és mély belátással rendelkező filozófusokra. Arisztotelész hasonlóképpen az egyszerű polgárok érzelmeiktől átítatott vitái helyett inkább az alaposan végiggondolt, széleskörű ismeretanyagot nyugtató intézményes berendezkedésre, alapvetően a hosszan érlelt törvényekre bízna a politikai életet.

Ez a tradíció, melynek számtalan folytatója volt az évezredek folyamán, máig nagyon erős. Számunkra itt és most az utolsó száz év társadalomtudományi és politikatudományi hagyománya a legfontosabb, mert ennek a fénytörésében jelennek meg előttünk a korábbi gondolkodók is.

Az egyik jelentős személyiség Max Weber, aki a modern társadalomra kifejezetten a racionális működésmódokat tekintette relevánsnak, s bár elismerte, hogy irracionális tényezők is vezérelhetnek cselekvéseket, a folyamatok megértésének az alapja annak számbavétele, vajon az adott folyamat hogyan ment volna végbe racionálisan (Weber, 1987: 39.), már csak azért is, mert a fő tendencia a racionalizálódás.

Weber korszakát a politikatudomány olyan évtizedei követték, amelyek alatt az érzelmek, a nem racionális tényezők központi fontosságot kaptak a vizsgálódásban, nem függetlenül a két világháború között megerősödő totalitárius mozgalmak és rendszerek rémisztő voltától. Ennek a korszaknak számos fontos szerzője van Harold Lasswelltől Joseph Schumpeteren át Edward Bernays-ig vagy az autoriter személyiségről író Frankfurti Iskoláig. Hasonló gondolatokat találunk mindegyiküknél arról, hogy a tömeg, az állampolgárok alapvetően nem racionálisan döntenek, hanem – ahogyan Schumpetertől szokás idézni – „infantilisan”, s hogy ezért a politikai hatalom nem másnál, mint egy szűk elitnél kell, hogy legyen. Ez az elit dolgozza ki a politikai kínálatot, ajánlja fel azokat a tárgyakat, amelyekre – Freud hatása óriási a korszakban – az állampolgárok diffúz vágyai és késztetései kikristályosodhatnak (Bernays, 1923 és 1928).

Ez a korszak a XX. század ötvenes éveire véget ért, párhuzamosan Parsons és Downs társadalomelméletben és politikaelméletben lezajlott uralomra jutásával, valamint a kognitívizmus pszichológián belüli trónra lépésével (Kinder, 1998: 658–660.). Downs (1957), majd a racionális választás központi paradigmá-

mává emelkedése teljesen a háttérbe szorította az érzelmek problémáját, a pszichológiai kognitívizmus pedig a mentális életet egyszerűsítette információfeldolgozásra. Ez az a máig tartó időszak, amikor a jelentősebb politikaelméleti irányzatok valamiképpen a racionalitásra alapoznak. Akár a racionális választás, akár a deliberatív felfogás paradigmájából indulunk ki, az érzelmek másodlagosnak, sőt, irrelevánsnak tűnnek.

A racionális választás elmélete már a nevében hordja azt a kiindulópontot, hogy a politikusok és a választópolgárok politikai viselkedésére nézve az a legjobb modell, amelyik racionális döntéseket feltételez. Például a választói viselkedés vizsgálatába az érzelmek a preferenciák fogalma alatt beszámítódnak ugyan, de az alapállás az, hogy a választópolgár folyamatosan – vagy legalább a kitüntetett időszakokban – figyeli a politikai életet, a saját társadalmi környezetét, értékeli a beérkező információt, és a preferenciái függvényében hozza meg racionális szavazói döntését.

A deliberatív felfogás számára a racionális vita áll a középpontban. Olyan körülményeket kell kialakítani a közügyek megbeszéléséhez, amelyek mind az információhoz való hozzájutást, mind az egymás indulatmentes meghallgatását, mind pedig minden érintett elfogulatlan, tehát érzelemmentes megszólalását lehetővé teszik. Nem véletlen, hogy az irányzat egyik legfontosabb alakja, Jürgen Habermas számára létkérdés a társadalmi világ magánszférára és nyilvánosságra osztása, mert e nélkül a gesztus nélkül nem tudna helyet találni az érzelmeknek, amelyek pedig tagadhatatlanul jelen vannak a társadalomban. Ha azonban van magánszféra, akkor nincsen akadálya annak, hogy a közügyeket megvédjük a nem racionális összetevőktől: elegendő őket a magánszférába utalni.

A FORDULAT HÁTTERE ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖVETKEZMÉNYEI

A társadalomtudományok és a politikatudomány hajlamos mindmáig az érzelmek kérdését a pszichológia felségterületére utalni, vagy inkább száműzni, mivel az érzelmek a felfogás szerint egyéniek. Ennek ugyanakkor megvan az a következménye, hogy amennyiben a pszichológiában valamilyen fordulat áll be, akkor arra előbb-utóbb a társadalomtudományoknak is reagálniuk kell.

Nos, a kilencvenes évek elején-közepén fordulat történt a pszichológiában.³ Antonio Damasio (1994) vizsgálatai következtében az az álláspont kezdett felülkerekedni, hogy az ész és az érzelmek agyi vezérlése nem különül el egymástól területileg, ellenkezőleg, az ész működése messzemenően összefonódik érzelmi tényezőkkel. Következésképpen az érzelmek nem hogy eltorzítanák az ésszerűséget, hanem a racionálisnak tekintett működés nem is lehetséges érzelmek nélkül. Elég, ha arra gondolunk, hogy alig van olyan szituáció,

amelyben ne lenne racionálisan feldolgozhatatlanul, kiértékelhetetlenül sok döntési lehetőség és stratégia. A döntések ilyenkor végül is egyszerre értelmi és érzelmi alapon születnek. Sokan próbáltak levonni ebből a teóriából társadalomtudományi következtetéseket, Damasio megtalálható minden olyan társadalomtudományi munka hivatkozásai között, amely az érzelmekkel foglalkozik.

Mások (Kahn et al., 2006: 1–2.) szerint talán a nyelvi fordulat és az egyén dekonstrukciója utáni kiábrándulás áll a fordulat háttérében, hogy tehát sem az egyik, sem a másik nem elégítette ki a tudományos igényeket. De mondhatjuk azt is, hogy éppen a nyelvi fordulat vezetett el az érzelmek problémájához, az ugyanis, hogy a retorika, mely újabban megint fontos lett a politika számára, mennyire hatásosnak bizonyul. De említik a félelem és a vallási szenvedélyek politikai jelentőségre emelkedését 2001-től kezdve, és a neokonzervativizmus előretörése óta. Hasonlóképpen a test általában vett felértékelődését a társadalomról és a politikáról folyó gondolkodásban, vagyis valami olyan tényező előtérbe kerülését, mely hagyományosan az észsel ellentétes póluson szokott elhelyezkedni.

Az időben egyik legutóbbi jelenségcsokor az állampolgárok sűrűbb jelenléte a politikai életben, mind a mozgalmaik, mind pedig az online tevékenységük révén. A kutatók minduntalan azt a szomorú következtetést voltak kénytelenek levonni, hogy az állampolgár ismerethiányosan és érzelmileg telítetten, tehát nemigen racionálisan közelít a politikához, amikor például részt vesz egy online politikai fórumon.

Ahogy jeleztük, az érzelmek akkor szorulnak hátrébb a társadalmi folyamatokról való gondolkodásban, amikor például Downs révén uralkodóvá válik a *homo oeconomicus* modellje, és pedig nemcsak a közgazdaságtanban, hanem például a politikatudományban is. A modell középpontjában az önérdékkövető cselekvő áll, akit semmi más nem foglalkoztat, mint a saját érdekeinek a körülmények racionális számbavételével történő érvényesítése. A cselekvő tudja, mit akar, beszerzi a szükséges információt, racionálisan, érzelemmentesen mérlegel, és cselekszik.

Az egyik első repedés a *homo oeconomicus* építményén éppen a gazdaságtan központi fogalmának, az érdekek az elmélettörténeti feltárása nyomán keletkezett. Albert Hirschman még 1977-ben mutatta be azt, hogyan küszködött évezredek óta az európai gondolkodás a szenvedély és az ész viszonyának és összeegyeztethetőségének a problémájával. A küszködés akkor ért véget, amikor az érdek fogalma vált a gondolkodás paradigmájává, ugyanis az érdek egyszerre foglalja magába az érzelmeket, hiszen az önszeretetre épül, és az ész, mert az önszeretet az érdek fogalmában az ész ellenőrzése alá kerül. Az érdek ésszerű önszeretet, s így a kapitalizmus az a berendezkedés, amely képes a szenvedélyeket ésszerű motivációvá változtatni. Azért is lényeges ez a fordulat, mert egészen addig az ész steril jelenségnek minősült, vagyis valami

olyan emberi fakultásnak, ami képes ugyan végiggondolni a dolgokat, de cselekedni nem tud, cselekvésre a szenvedélyek, az érzelmek tüzelnek. Márpedig főképpen a politikában a leglényegesebb kérdés a cselekvés. Az érdek diszkurzív konstrukciója segítségével létrejött az, ami ésszerű, és mégis motivál.

Hasonló diszkurzív megoldást talál a szociológia is az érzelmek és az ész összeegyeztetésére; ebben az esetben a kulcskategória az attitűd (Barbalet, 2001). A politikatudományban ugyanezt a szerepet a preferencia fogalma játssza. Az attitűd és a preferencia fogalma lehetővé teszi azt, hogy a társadalomban s így a politikában is tagadhatatlanul meglevő *bizonyos* érzelmeket a kutatás valahogyan racionalizálhasson és operacionalizálhasson. Csak bizonyos érzelmeket, és pedig a hagyományosan szelídnek tekintett érzelmeket, vagyis kevésbé a dühöt vagy az imádatot, mint inkább a megszokást, a bizalmat, a félelmet és reményt, az elfogadást és az elutasítást, stb.

A fordulatok mindig azzal járnak, hogy hirtelen a klasszikus szerzők is más színben tűnnek fel, kiderül róluk, hogy voltaképpen nem is a fordulat előtti álláspontot vallották, hanem az újabbat.

Mind Platónról, mind Arisztotelészről kiderült (Neblo, 2007), hogy nem kettősségekben gondolkodtak, vagyis nem úgy különböztették meg az érzelmeket és az észet egymástól, ahogyan korábban gondoltuk. Victoria Wohl (2002) pedig újraolvasva a klasszikus görög auktorokat arra a meglepő következtetésre jutott, hogy a görög demokrácia erotikus alapokon nyugszik. Nemcsak abból tűnik ez ki, hogy az eredetmonda szerint Hermodiosz és Arisztogiton a szerelmi kapcsolatukat megóvándó ölték meg Hipparkhoszt, a türannoszt, s váltak az athéni demokrácia atyjává, hanem abból is, ahogyan például Periklész a demokrácia iránti szerelemre szólítja fel híres temetési beszédében a polgárokat. Wohl szerint éppen azért zárták ki a nőket, a rabszolgákat, a gyermekeket és nem utolsó sorban a férfi prostituáltakat a polgári jogokból, mert az erotikus kapcsolatban mindig is alárendelt, passzív szerepet játszanak, a politika pedig szerelmi viszony, melyben csak az aktív félnek lehetnek teljes értékű jogai.

Hogy Machiavelli és Hume szereplője az érzelmi panteonnak, az nem meglepő, ők köztudomásúlag nagy jelentőséget tulajdonítottak az érzelmeknek is az ész mellett. Szinte minden érzelempolitikológiai munka idézi például Hume-tól a következő gondolatot: „Az ész csak rabszolgája a szenvedélynek, s meg kell maradjon ennél, nem igényelhet magának más feladatot, mint szolgálni és engedelmessé válni neki.” (Hume, 1976: 545.)

Hume különösen határozottan vallja azt a nézetet, hogy az ész nem képes cselekvésre sarkallni az embert, csak az érzelmek és a szenvedélyek alkalmassak erre. Kétségtelen, hogy itt Hume úgy értékeli fel az érzelmeket, hogy azok továbbra is elkülönülnek az észről, csak az alá-fölérendeltségük fordul meg. További fontos – és Damasio óta reneszánszát élő – gondolata az, hogy a szelíd érzelmeket általában nem vesszük észre, holott alapvetően azok határozzák

meg a viselkedésünket, sőt az észet is. Egy sor ilyen érzelmi állapotot éppen-séggel azonosítunk az ésszel: a magabiztosságot, a kontroll érzését, az elégedettséget stb.

Adam Smith is feltűnik az érzelemirodalom klasszikusai között, ami azért is figyelemreméltó, mert a közgazdaságtan egyik atyjaként aligha számítanánk erre. Kétségtelen, hogy ehhez annak az álláspontnak a pártján kell állnunk, hogy Smith két műve (Smith, 1759 és 1776) nem mond ellent egymásnak, hanem kiegészíti egymást. Eszerint a gazdasági interakciókat nem csak az önérdék, hanem a bizalom is megalapozza. Kétségtelen, hogy elsősorban az előbbi, és a *Nemzetek gazdagsága* (Smith 1776) erre helyezi a hangsúlyt, de az együttérzés (*sympathy*), amelyre a korai mű (Smith, 1759) alapozódik, szintén jelen van és hat, ráadásul Smith nagy jelentőséget tulajdonít a cselekvésben a lelkiismeret-furdalásnak (*remorse*) is (Smith, 1759: II.ii.2.).

Volnának tehát a társadalmi cselekvést megalapozó érzelmek, Barbalet (2001) megfogalmazásában: háttérérmek, amelyek nélkül a gazdaság nem működhet, az ellensúlyozó érzelmek pedig megakadályozzák a társadalom szétesését. Például a bizalom éppen az az érzelmek, amely észrevétlenül játssza el a legfontosabb szerepét, azt, hogy összetartja a társadalmat, hozzákapcsolja az egyént az intézményekhez.

Marx nyomán aztán a kapitalizmus leírásából kikoptak azok az érzelmek, amelyek a kíméletlen nyereségvágyat, a személytelenséget legalább teoretikus szinten kiegészítették volna, s egészen a jóléti állam gondolatáig kellett várni az ellensúlyozás, az együttérzés feltámadására, akkor pedig intézményes formában éledtek újjá, tehát elveszítették primer érzelmi jellegüket.

Keynes is felkerül az érzelmeket helyükön kezelő közgazdászok listájára (Barbalet, 2001: 90–94.), ugyanis fő művében hitet tesz a mellett, hogy a gazdaság fejlődésében kulcsszerepet játszó beruházások aligha történének meg akkor, ha a vállalkozók csak a hideg kalkulációkra hagyatkoznának (Keynes, 1965: 170–172.). Valójában a magabiztosság, a hit abban, hogy a jövővel kapcsolatos egyéni várakozások helyesek, ilyen nem racionális tényezők teszik érthetővé, hogyan lehetségesek egyáltalán befektetések, ha egyszer a jövő természetesen meghatározatlan.

ÉRZELMEK A POLITIKATUDOMÁNYBAN

A továbbiakban a legfontosabb kérdést tesszük fel: mennyivel értünk meg többet a politikai folyamatokból, a politikából akkor, hogy figyelmet fordítunk az érzelmi vonatkozásokra? Az alábbiak azt próbálják igazolni, hogy többet fogunk tudni a demokrácia más berendezkedésekkel szembeni előnyeiről, a választói viselkedésről, a politikai intézményekről, az identitásról és a politikai mozgalmakról, ha az érzelmek felől is közelítünk hozzájuk.

A demokrácia mint érzelmenedzszment

Az érzelmelek politikaelméleti fontosságára újabban először Philippe Braud hívta fel a figyelmet. 1991-es könyvének (Braud, 1991/1998) kiinduló kérdése az, hogy ha azt kérdezzük, vajon mi magyarázza a demokrácia fölényét a más típusú, és nemrég éppen összeomlott politikai berendezkedésekkel szemben, akkor az érzelmelek kezelésére bukkanunk. A nyugati demokráciák fölényére vonatkozó hagyományos magyarázatok, ideológiai tételezések mára mind devalválódtak. Ki hiszi el, hogy a demokrácia az emberek uralma saját maguk felett? Ez még abban az értelemben sem igaz, hogy a politikai kínálat, amelyből a polgárok választhatnak, valóban változatos lenne; valójában a pártok nemigen különböznek egymástól. Ki nem látja aztán, hogy a jogállam tautológia, hiszen azok hirdetik ezt a lehangosabban, akik maguk csinálják, és ha akarják, meg is változtathatják a törvényeket, tehát a jogállam valójában az ő uralmuk? Ki fogadja még el a közjót szolgáló törvények fikcióját, amikor már az úgynevezett független intézmények közjót definiáló és szolgáló volta is megkérdőjeleződött, a pártokkal kapcsolatos hasonló illúziókkal pedig legkésőbb a XIX. század végére leszámolt a politikai gondolkodás?

De akkor mi tette lehetővé azt, hogy a demokrácia túlélje az államszocialista berendezkedést és még egy sor további alternatívát? Braud szerint az, hogy a demokrácia volt képes megfelelően menedzselni a polgárok érzelmeit. A könyv végigmege számos érzelmen, s bemutatja egyrészt azokat az adatokat, amelyek igazolják az érzelmenedzszment érvényesülését, másrészt azokat az összefüggéseket, amelyek megvilágítják ennek működésmódjait. Mi itt, most, illusztrációképpen beérjük a választási részvétellel kapcsolatos braudi fejtegetésekkel.

A szerző leszögezi, hogy a demokratikus berendezkedés jobbra képes eltalálni a megfelelő egyensúlyt, arányt a politikai közömbösség és a túlpolitizáltság között. Sem az egyik véglet, sem a másik nem lenne megfelelő, hiszen a totális közömbösség aláásná a legitimitációt, a túlpolitizáltság pedig kormányozhatatlanná tenné az adott országot.

A közömbösséggel kapcsolatos paradoxon abban áll, hogy miközben például Franciaországban a felmérések szerint a népesség túlnyomó többsége azt állítja, hogy csak kevéssé vagy egyáltalán nem érdeklődik a politika iránt, mégis, a jogosultak mintegy kétharmada-háromnegyede részt szokott venni a választásokon. Mindebből az következik, hogy a demokratikus berendezkedés olyan mechanizmusokat működtet, amelyek képesek a közömbösség szintjéről jelentősen levinni a távolmaradás arányát, mégpedig azzal, hogy felkeltik az érzelmeleket, s egyben gondolozzák és be is csatornázzák őket, vagyis csökkentik a közömbösséget és elejét veszik a túlpolitizálódásnak.

Az egyik ilyen mechanizmus a kampány. A kampány többek között abból áll, hogy a versengő politikus nemcsak a választókról, hanem helyettük is beszél – és ezt fennen hangoztatja is, azt tehát, hogy az adott választókerület

vagy általában a választók gondolatait és érdekeit fogalmazza meg helyettük, sőt, éppenséggel valamiféle gondoskodó odafigyeléssel van irántuk. E mögött a gesztus mögött az a remény húzódik meg, hogy az emberek közömbössége csökken, ha róluk esik szó, de még inkább, ha azt hallják, hogy valaki szerint mi is nekik a véleményük és az érdekük. Némelyek ellent akarnak neki mondani, és ezért aktívabbá válnak, mások megtalálják benne a maguk képviselőjét, és ezért rábízják az adott ügy politizálásának a feladatát.

Az érzelemmenedzsment része az, hogy a politikai megszólalások perszonalizáltak, különösen a televíziós korban. Például egyéni eredményekként tüntetik fel azokat a döntéseket, amelyek valójában szükségképpen kollektív döntések. A mediatizáltság itt nemcsak azért lényeges, mert a televízióban és a rádióban a média természetéből következően mindig egyének szólalnak meg, és nem az egész döntéshozatali folyamat mutatkozik meg, hanem azért is, mert maga a média is szereti egyének erőfeszítéseire és vezérek harcára egyszerűsíteni a politikai folyamatokat. Egy emberhez pedig könnyebb érzelmileg kapcsolódni akár negatívan, akár pozitívan, mint valamely szakpolitikai elképzeléshez vagy szervezethez.⁴

A perszonalizáltság azért is előnyös, mert támogatja a váltógazdaság hasznosságának az illúzióját, azt ugyanis, hogy a személyek és persze a pártok kormányon lezajló cseréje megváltoztatja a dolgokat. Így értelmessé és reményteljessé válhat a politikai részvétel.

A közömbösség csökkenése irányába hat Braud szerint a botrányok elszaporodása is, s itt még nyilvánvalóbb az érzelmek felkeltésének és becsatornázásának a jelentősége. A botrány kielégíti a voyeur vágyakat, az erkölcsi felháborodásra irányuló szükségletet, az irigységet, a gyűlöletet, az undort stb., vagy egyszerűen csak azt az igényt, hogy az egyén bepillantasson a politika kulisszái mögé. Ezzel egy időben a botrány mindezeket az érzelmeket féken is tartja, hiszen éppen azért válik egy tett botrányossá, mert szerencsére vannak olyan politikai erők, amelyek az adott dolgot elutasítják, s a polgár a politikai részvételével, az adott politikai erők támogatásával hozzájárulhat az erkölcstelenség, a korrupció visszaszorításához. A fősodor politikai erői éppen a botrányok kapcsán mutathatják fel, hogy részesei a társadalom morális konszenzusának, mert egyébként tartózkodniuk kell a túlságosan határozott politikai és szakpolitikai állásfoglalásoktól, nehogy túl sok potenciális szavazót ijesszenek el.

Ez az a pont, ahol a szélsőséges és marginális pártok szintén hozzájárulnak a közömbösség csökkentésében és az érzelmek becsatornázásában felmerülő feladatok megoldásához. Ezeknek a pártoknak az a funkciójuk, hogy ne féljenek a határozott, kérélnthetetlen politikai véleményektől, s így olyan csoportokat vonjanak be a politikai részvételbe, amelyek egyébként vagy apátiába esnének, vagy erőszakhoz nyúlnának. A szélsőséges és marginális pártok azonban szembefordulnak a mindig is korruptként és valójában elvtelenül összetartóként

láttatható bevett pártokkal, a bevett politikai elittel, és felkeltik a reményt, hogy a dolgok megváltozhatnak.

A botrányokat, és szélesebben a politikai rendszer akár radikális kritikáját és neveltségessé tételét azért is érdemes szemrevételezni, mert előfordulásuk és gyakoriságuk jól mutatja az egyik nagy különbséget az autoriter és totalitárius, valamint a demokratikus berendezkedés érzelmenedzsmentje között. Az előbbieket jobbra elfojtják a botrányokat és a kritikát, helyettük inkább nagy rendezvényeken próbálják létrehozni és becsatornázni a legitimációhoz szükséges érzelmeket, hiszen az ilyen rendszerek politikusai is tisztában vannak az érzelmeik fontosságával. Csakhogy ők nem engedhetik meg maguknak azt, hogy a politika és a politikusok rossz színben tűnjenek fel, már csak azért sem, mert az uralkodó párt a néppel azonos, nem különül el attól, ezért a pártot sértő ügyek közvetlenül a népet sértenék. Így azonban sem a leleplezés izgalma, sem pedig a leleplezettek feletti káröröm politikai funkciója és eszköze nem áll a rendelkezésükre, s jobbra csak mesterségesen próbálhatják felszítani, vagy izzásban tartani a szükséges politikai érzelmeket.

Az affektív intelligencia és a politika

A politikai részvétel kérdései érdeklik az érzelmi fordulat egyik legtermékenyebb politikatudós szerzőjét, George E. Marcust is. Saját és másokkal közösen írt vagy szerkesztett könyvei (Marcus, 2000, 2002; Marcus et al., 2000; Neuman et al., 2007) középpontjában az affektív intelligencia fogalma áll. Az alapgondolat nagyon egyszerű: az állampolgár normál állapotában a megszokásaira hagyatkozik politikai cselekvésekor, például választói döntésének meghozatalakor. Ez a szokásszerű cselekvés nem igényli a politikai folyamatokon való elgondolkodást, tehát tulajdonképpen kívül van az észhasználat körén. Az ész, a politikán való gondolkodás akkor és csak akkor lép be a folyamatba, amikor valamilyen érzelm lehetetlenné teszi a megszokásokra való támaszkodást. Az ész tehát az érzelmeik által indítva lép működésbe.

Mindebből Marcus és társai nagyon sokféle következtetést vonnak le és tesznek ki empirikus kutatások próbájának. Mi itt a választói viselkedéssel kapcsolatos felfogásukat és empirikus kutatásukat ismertetjük (MacKuen et al., 2007).

Az affektív intelligencia paradigmája a választói viselkedést illetően tulajdonképpen egyesíti magában a két korábbi legfontosabb megközelítést, de egyben tovább is lép, vagyis új összefüggések felfedésére is képes. A két korábbi felfogás a *normal voting*- és a már említett *rational choice*-iskola. Az előbbi szerint az állampolgárok döntően a pártidentitásuk alapján szavaznak, vagyis nem figyelik tüzetesen a politikai életet, hanem már jóval a kampány megkezdése előtt eldöntik, hogy kire, melyik pártra fognak szavazni. Amitől mégis változó, hogy melyik párt nyer, az a bizonytalan szavazó, az úgynevezett *swing voter*, mert ő csak az utolsó pillanatban dönt, és pedig rövidtávú be-

nyomások hatására. Ezért a kampányokat ő miattuk, az ő megnyerésük végett folytatják.

Az affektív intelligencia paradigmája szerint az állampolgárok pártossága nem más, mint a megszokásra való támaszkodás, tehát normális körülmények közepette valóban érvényesül a megszokás és a pártműség. A *swing voter* problémája azonban nem releváns, ugyanis sokan közülük valószínűleg el sem mennek választani, ha egyszer annyira nem érdekli őket a politika (Neuman et al, 2007: 453.), ezért tehát nem ők döntenek el a választásokat, hanem a pártműséget feladók. Azért győz hol ez, hol az az oldal, mert némely választók kiábrándulnak korábbi favoritjukból, és most másra szavaznak, mégpedig nem véletlenszerűen, hanem nagyon tudatosan.

Ráadásul minél lelkiismeretesebben törekszik a kormányon levő párt megvalósítani a választási ígéreteit, annál valószínűbb, hogy a valahai szavazói közül többen el fogják hagyni. Ez a tézis első ránézésre teljesen ellentmond a várakozásainknak, hiszen mi másért választottak meg egy pártot, ha nem avégett, hogy megvalósítsa az ígéreteit. Valójában a program végrehajtása, egyáltalán a kormányzás, elkerülhetetlenül változásokat hoz a társadalom és ezen belül az adott pártra szavazók életében, körülményeiben, feldúlja számos csoport megszokott életét, és ezért az adott polgárok késztetést éreznek arra, hogy felülbírálják a megszokásaikat a politikai választásukban is.

Jól kikövetkeztethető számos tanulság a megközelítésből a korábbi uralkodó szemléletekkel szemben. Mint utaltunk rá, a *normal voting* szomorú eredményre vezetett, hiszen azt sugallta, hogy az állampolgárok pártos része szinte vakon szavaz, a nem pártos része pedig durva vagy ígéretős kampányokkal elijeszthető vagy elcsábítható, tehát a demokrácia nem a valós és reális programokon és a társadalmi ügyek mérlegelésén nyugszik, hanem a választók infantilizmusán. A racionális választások paradigmája ésszerűen döntő állampolgárokat feltételez, ám a valós tájékozottsági és egyéb mérések empirikusan nemigen támasztják alá a kiindulópontot. A korlátozott racionalitás flastromja pedig aligha képes ezt a sebet eltakarni. Az affektív intelligencia paradigmája alapján azonban a demokrácia nem teljesít rosszul, hiszen a polgárok igenis odafigyelnek a politikai eseményekre és akár a programokra is, racionálisan mérlegelni is hajlandók őket, de csak akkor, amikor szükségesnek érzik, máskor viszont felesleges is volna energiát pazarolniuk rá, nyugodtan rábízhatják magukat a megérzéseikre.

Hasonlóan kedvező színbe kerülnek a kampányok, bármilyen durvák vagy hamisak legyenek is. A kampány ugyanis csak azt éri el, hogy az emberek felfigyeljenek bizonyos folyamatokra, de nem jár feltétlenül azzal, hogy kritikátlanul elfogadják azt, amit hazudnak nekik, hiszen a megszokások háttérbeszorulása nyomán elkezdik racionálisan mérlegelni a benyomásaikat, esetleg további ismereteket gyűjtenek, eltöprengenek a látottakon, hallottakon.

A tömegmédiá sem kell, hogy szégyenkezzék amiatt, mert állítólag nem ad elegendő teret az okos, érvelő tájékoztatásnak és politikai vitának, és ezzel megfosztja az állampolgárokat a racionális döntéshez szükséges segítségtől. Az állampolgárok nem véletlenül nem igénylik ezt a választások közötti évek alatt, ráadásul az internet és a média óriási választékbővülése közepette nehezen képzelhető el az, hogy az állampolgárok jelentős része ne jutna hozzá a neki szükséges politikai és társadalmi információhoz – már feltéve, hogy szükségét érzi ennek.

Az érzelemfüggő cselekvés

Már eddig is számos esetben követtük Jack Barbalet (2001) fejtegetéseit az érzelmek elmélet történetét illetően. Előadásában két fontos elmélet történeti fordulat következett be. Az egyik abban állt, hogy az érzelmek vagy szentimentalizálódtak, és a magánéletbe szorultak vissza, vagy devianciákká váltak, és arra ítéltettek, hogy felszámolják, vagy legalább elfojtsák őket. A másik fordulat pedig abban, hogy a piacgazdaságban immár nem számíthatunk a háttér-érzelmek (például a nyereségvágy) más érzelmek (például a szégyenérzet) általi ellensúlyozására.

Barbalet azt veti Max Weber szemére, hogy miközben a cselekvést akarja megérteni, nem számol azzal a tényezővel, amelyik egyedül képes cselekvésre ösztönözni, az érzelmekkel.⁵ Láttuk ennek a logikának az elemeit előbb a különböző klasszikus szerzőknél, de Barbalet a gondolatot általános szociológia (és közgazdaságtan) -kritikává növeszti. Azt mondja, hogy a szociológia vak az időtényezőre, vagyis a társadalmi folyamatokat időn kívül szemléli. Ha mégis beenged időtényezőt, akkor az legfeljebb a múlt lehet, vagyis a múltbeli történéseknek hajlandó meghatározó szerepet tulajdonítani az egyéni cselekvéseket illetően. Csakhogy a cselekvések a jövőre irányulnak, és, tegyük hozzá, hogy ez kiváltképp igaz a politikaiakra. A jövő azonban bizonytalan, kalkulálhatatlan, ezért az egyén végső soron érzelmi alapon dönt.

Márpedig a cselekvés érzelmi megalapozását radikalizálva Barbalet azt is levezeti, hogy a múlt és a jelen is érzelmi alapon táru fel az egyén előtt. Nem kell Heidegger hívének lennünk ahhoz, hogy belássuk: a jövőre irányuló várakozás, intenció fogja meghatározni azt, hogy mit találunk a múltban. Az emlékezés ugyanis nem tisztára mosott ablak, melyen át rögzített tényekre és tárgyakra látunk, hanem újratereztetés, tehát kreatív folyamat, amelyik a jövőre irányuló jelenbeli szándékokból indul ki. Amikor arra vagyunk kíváncsiak, mi is irányíthatja a politikai aktor cselekedeteit, végül is az érzelmekhez jutunk el.

De az érzelmekhez jutunk el akkor is, amikor azt keressük, milyen alapon nyugszik az emberek én-tapasztalata. Valaha, ezt láttuk Descartes-nál, az én, az egyén saját maga felőli bizonyossága a gondolkodásban gyökerezett, az individuuum elsősorban tudatos lényként definiálódott és definiálta önmagát. Ennek a helyzetnek azonban szoros velejárója volt az az elképzelés, hogy a ra-

cionalitás segítségével az egyén valamilyen mértékben ellenőrzést képes gyakorolni a piaci és a politikai folyamatok felett. Mára a helyzet megfordult. Az egyén nem igen gondolja azt, hogy képes lenne ellenőrzést gyakorolni a körülményei, a gazdasági és politikai folyamatok felett, így a tudatosság leértékelődött az én-tapasztalatban, az érzelmek tudatosságává vált, tehát azzá az érzékenységgé, amely nem engedi bizonyos érzelmek megkérdőjelezését, megsértését.

Az egyén immár első sorban érzelmek együttese, és nem racionális lény, ennek nyilvánvaló jele az identitás erőteljes problematizálódása és politizálódása. Barbalet természetesen nem ír az 2008-ban kezdődött válság következtében elharapózott társadalmi mozgolódásokról, de a megközelítése képessé teheti az elemzőt e fejlemények új szempontú vizsgálatára. Ha valaha a közfelfogás szerint az emberek közös nevezője a racionális gondolkodásra való képesség volt, s ezért mindenkiről ennek meglétét kellett előfeltételezni, akkor mára talán inkább bizonyos érzelmek megléte lehet a közös alap. Olyan érzelmeké, mint például a méltóság, a büszkeség, a sérthetatlenség. Ezek az érzések általában tudatosodnak is, és a politikai követelések alapjaivá válnak a küzdelmekben, de nem mondhatjuk, hogy a tudatosságból erednek. Inkább olyan végső kiindulópontok, amelyek már nem szorulnak racionális megalapozásra.

Ez a felfogás segít az úgynevezett identitáspolitika alaposabb megértésében is. Az önmagában teljes egyént, aki birtokosa képességeinek és irányítója érdekeinek, szentesítette az állam azáltal, hogy állampolgárt kreált belőle. Ez kétségkívül kölcsönzött, és mindmáig kölcsönöz egyfajta politikai identitást az egyénnek, hiszen az állampolgárság jogilag hozzáköti egy politikai közösséghez. Tudjuk azonban azt is, hogy az idők során az identitás egyre sokrétűbbé vált, számos további politikai és más összetevővel gazdagodott, és hovatovább feltöredezett. Létrejött, vagy felértékelődött a szexuális identitás, a nemzeti és nemzetiségi identitás, az etnikai identitás, a generációs identitás, a vallási identitás és még egy sor összetevő. Nehéz ebben nem fellelni a multikulturálisnak tekintett közegehez alkalmazkodó identitásfelfogást, amelyik, hogy lehetővé tegye a legkülönbözőbb háttérű emberek egymás mellett élésének, a konfliktusaik alkuk révén történő megoldásának legalább az elgondolását, a sokszoros identitás diszkurzív megoldásához folyamodott. Világos persze, hogy a többszörösség ezáltal az identitást éppen attól a jellegzetességtől fosztotta meg, amire eredetileg ki lett találva: az időben tartós, szilárd voltától, a szubsztanciális, hogy azt ne mondjuk, esszenciális jellegétől.

Az identitás többszörös, fragmentált, ezért az egyes összetevőiben mind a társadalmi instanciák (a gazdasági szereplők, a politikai pártok és szervezetek stb.) számára, mind pedig az egyén számára többé-kevésbé szabadon formálhatónak tűnhetett eleinte, hogy azután lassanként ez a képlekenység megkérdőjeleződjék. Mindenesetre az identitás projektummá vált, az egyén számára

örök feladattá, vagyis megint csak a jövő felé és persze a társadalmi környezet felé irányuló szándékok függvényévé.

Észre kell vennünk, hogy az identitás problémájának megjelenése töri az utat az érzelmek számára, például abban az értelemben, hogy az érdek és az identitás fogalma nehezen egyeztethető össze. Hogy csak egy aspektust említsünk: az érdekekről lehet alkudozni, az identitásokról nem, mert az utóbbi valamilyen szilárd alapot kell, hogy biztosítson az egyénnek, ezért a felette történő alku, a megváltoztatására, a feladására irányuló követelés az egyén megsemmisülésével fenyeget, ezért végletesen sértőnek minősül.

Az érzelmek intézményesítése

Ha komolyan vesszük a jövő meghatározatlanságának a problémáját, akkor másképpen fogjuk látni a társadalmi intézmények szerepét is. A modern társadalom ugyanis éppen a jövő bizonytalansága elleni harcban, vagyis a jövőre irányuló cselekvés érzelmekre alapozottságának a csökkentése érdekében akar mindent intézményesíteni. Láttuk, hogy már Arisztotelész is ezen a módon küzdött a demokratikus politika meghatározatlansága ellen.

Itt veszi fel a fonalat Mabel Berezin (2002). Szerinte az érzelmek főképpen akkor nyilvánulnak meg, akkor tűnnek fel, amikor a környezet bizonytalanná válik. Éppen ezért a nemzetállamot a biztonságos állam (*secure state*)⁶ egyik formájának foghatjuk fel, amelyiknek az a jellegzetessége, hogy biztonságérzetet kelt a polgáraiban, akik a védelmet szeretettel, bizalommal és lojalitással hálálják meg, közösséget éreznek a többi állampolgárral, adót fizetnek, stb. A biztonságos állam tehát az érzelmi energiákat becsatornázza a politikai intézményrendszerbe. Berezin másik fontos fogalma az érzésközösségek (*communities of feeling*). Ezek közösségi események, amelyek a felszínre hozhatják, kifejezhetővé tehetik és növelhetik a politikai intézményrendszerrel való érzelmi azonosulást.

Az érzelmek fontos tulajdonsága, hogy meghatározatlanok. Ez azzal jár, hogy sosem lehet pontosan tudni, hogy egy-egy érelemnyilvánításra szánt politikai rendezvény milyen érzelmeket kelt, és mik lesznek a következményei. Mégis, a politikai elitek az idők kezdete óta rendszeresen tartanak politikai tömegrendezvényeket, hisznek tehát az ilyenek által keltett érzelmi energiában. A spontán érelemkitörések pedig még bizonytalanabb kimenetelűek, ezért gyakran sietnek a vezető politikusok ezeket a saját támogatásukra becsatornázni. Berezin példája Tony Blairnek az a gesztusa, ahogyan a Diana hercegnő halála nyomán kitört érzelmi megmozdulásokat a Munkáspárt támogatására próbálta felhasználni.

A nemzetállam azon túl, hogy védelmet nyújt, az embereket további érzelmi gondozásban is részesíti: például az állampolgárságot, mint kategóriát a jogi aspektuson túl feltölti érzelmi összetevőkkel is. Ez döntően a nemzethez tartozás érzésének a felkeltésére irányul.

Ha a XIX. században a gondolkodók hajlamosak voltak a nemzethez tartozást biológiai, vérségi alapra helyezni, a XX. században az inga az ellenkező irányba tért ki, és a nemzet kizárólag valamilyen képzelte közösségként tételeződött. Csakhogy már Weber (1978: 905.) felhívta a figyelmet arra, hogy a politikai közösséghez nem elegendő sem a nemzeti méretű piac, sem a területi ellenőrzés megalapozta összetartozás, szükséges még hozzá valamiféle érzelmi egység, a közös emlékezeten alapuló szolidaritás. Felerősödik a lokalitáshoz való ragaszkodás a családi otthontól a szomszédságon át az állam egész területéig. A kötődés a térbelin túl időbelivé válik, amennyiben a helyhez kötődés időbeli tartósságán, emlékezetén alapul.

A nemzetállam kétféle módon segíti elő ezeknek az érzelmi kötődéseknek a létrejöttét. Az egyik az állampolgároknak az a kötelessége, hogy részt vegyenek bizonyos intézményekben: például iskolába járnak, katonáskodnak és tudniuk kell a nemzeti nyelvet. Nem véletlen, hogy a nemzetállam egyik első dolga a regionális nyelvek felszámolása volt. A harc, a tanulás és a beszéd közös cselekvéseként közös kultúrát hoz létre. A másik tevékenység a fogyasztás, mégpedig a nemzeti képek, szavak és szimbólumok fogyasztása az újságok, a művészet, a szépirodalom, a múzeum és a színház révén.

Az ilyen intézményes eszközök mellett az érzésközösségek, tehát az érzelmeket felkeltő események is fontos szerepet játszanak az összetartozás megteremtésében. A rituálék, a társadalmi mozgalmak és a tömeges erőszak a kollektív cselekvésnek az a három formája, amelynek a legtöbb köze van a politikai érzelmekhez. A rituálék egyszerre reprezentatív és performatív események, vagyis egyszerre reprodukálnak valami múltbeli, ezért látszólag rögzített eseményt, például a Bastille ostromát, és teszik ki ugyanezt a változásnak, az újraértelmezésnek, vagyis meghatározatlanok. A résztvevők között létrejön valamilyen élményközösség, hiszen egyszerre együtt vannak valahol, s erről közös emlékeik is lesznek. Ennyiben tehát az érzésközösség eseménye felszámolja a meghatározatlanságot. Ugyanakkor a meghatározatlanság megmarad a jelentések tekintetében, hogy ugyanis melyik résztvevő milyen jelentést fog tulajdonítani az eseménynek. Az ilyenkor keletkező érzelmek eltörölhetik a régi identitást, de nincsen biztosíték arra, hogy milyen új identitás jön létre azt követően.

Berezin tehát felhívja a figyelmet arra, hogy az ilyen események értékelésénél nem érhetjük be a jelentés aspektusával, hanem figyelembe kell vennünk az érzelmi aspektust is, azt tehát, hogy a politikai rituálék alkalmával az értelemadások nagyon eltérő volta ellenére is létrejöhet egy érzelmi közösség, s e nélkül az esemény jelentősége nem érthető.

Mozgalom és érzelem

Az érzelmi fordulat szorosan összefügg az állampolgárok mozgalmakon keresztül történő aktivizálódásával is. Koopmans (2007) leírja, hogy egészen a

hetvenes éveig a politikatudomány idegenkedéssel szemlélte a mozgalmakat, mert azok az intézményes szférán kívüli csatornákat vettek igénybe a törekvéseik érvényesítésére, tehát politikailag nem racionálisan jártak el. Számos kutató gondolta akkortájt azt, hogy a résztvevők, minthogy főleg fiatalok voltak, ödipális késztetéseiknek engedtek csupán, sem a céljaik, sem az eszközeik nem voltak racionálisak, tehát az egész politikai mozgás irracionálisnak, érzelmi alapúnak minősült. Csakhogy a hetvenes években színre lépett politikatudós és társadalomtudós nemzedék a hatvanas évek fiataljaiból rekrutálódott, ezért éppen ellenkező irányból közelített a mozgalmakhoz, pozitív dolognak tekintette azokat. Lassan eljutottunk oda, hogy nem is számít egészségesnek az a demokrácia, amelyikben nincsenek politikai mozgalmak, ahol nincsenek spontán tiltakozások.

A mozgalmak pozitívvá minősülése azonban még nem járt együtt az érzelmelek fontossá válásával; ha korábban a mozgalmak résztvevői mind irracionálisaknak minősültek, akkor most a racionalitás-paradigma jegyében mindenki, de legalábbis a szervezők, a vezérek, racionálisakká váltak, tudniillik olyan politikai vállalkozókként jelentek meg, akik éppen ezt az eszközrendszert vetik be céljaik elérése érdekében, s olykor az érzelmelekre is apellálnak ennek során. Az érdek fogalma itt is átvette az uralmat.

Az utóbbi évtizedek azonban új fordulatot hoztak a mozgalmakutatásban, olyat, amelyik nyitottabbá tette az elemzéseket az érzelem problémájára.⁷

Az egyik ilyen nyitás a mozgósítás kérdéskörét illetően történt. Mire vezethető vissza a mozgalmi cselekvés? A választ ismerjük már: tisztán racionálisan tulajdonképpen nem lehetne cselekedni, az érzelmelek ösztökélnek a tetterre. Világos azonban az is, hogy az érzelmelek, például a sértettség közepette általában nagyon is megfontoltan választanak a résztvevők éppen olyan formát, mozgalmat, amilyet. Az érzelmi késztetés tehát nem válik el a tudatosságtól, hanem azzal egyszerre van jelen a politikai cselekvésben. Hasonló mondható el a mozgalom végéről. Mondjuk, a politizálódás folytán az igazságtalanság, a méltánytalanság megszűnik, az érzelmelek elenyésznek. Arról, hogy a mozgató okok, az igazságtalanság és a méltánytalanság megszűnt, a résztvevő egyszerre értesül az érzései és az értelme szintjén.

A másik nyitásra itt is az identitás problémája vitte a kutatókat. A résztvevők csak részben a mozgalom céljai hatására csatlakoznak és tartanak ki a csoport mellett; nagyon fontos a többiekhez fűződő érzelmi kötődés, a kollektív identitás létrejötte. De az identitás szerepelhet a mozgalom céljai között is, tudniillik mint valamely sértett identitás megvédelmezése, a méltóság helyreállítása, a kívülről a csoportra kényszerített szégyen átfordítása büszkeséggé, elég, ha a meleg büszkeség mozgalmaira gondolunk.

Paradoxmódon a mozgalmak a külső kommunikációjukban kénytelenek érzelmentesnek mutatkozni, mégpedig éppen azért, mert az érzelmi viszonyulás a bevett érzelemellenes felfogás miatt tárgyalképtelennek mutatná

őket az ellenfelek és a nagyközönség előtt. Látni kell, hogy az ész és az érzelmek abban az értelemben is dualitás, hogy egy politikai cselekvőre a felfogás szerint egyszerre csak az egyik lehet érvényes, mindkettő nem, holott általában ez a helyzet. Ugyanakkor befelé folyamatos érzelmi munkát folytatnak, hiszen a lelkesedést fenn kell tartani. Nem érthetjük meg tehát a mozgalmak dinamikáját az érzelmek jelenlétének, gondozásának és elfojtásának a számbavétele nélkül.

TANULSÁGOK

A fentiek nyomán az érzelmeket helyén kezelő politikaelméletnek és politikatudománynak volna egy gyengébb és egy erősebb programja.

A gyenge program arra szólít fel, hogy az érzelmeket ne tekintsük devianciáknak, mert fontos funkciót látnak el az ész működésének a megindításában, segítségével és magában a cselekvésben. A politikai folyamatoknak, főképpen az egyéni cselekvéseknek a megértésében nem szorítkozhatunk tehát a racionalitásra, még abban az értelemben sem, ahogyan Weber gondolta, hogy tehát a racionális lefolyás az etalon, hanem a maga helyén kell kezelnünk az érzelmeket, nem pedig úgy, mint valami kiküszöbölendő, ideiglenes jelenséget, valami fogyatkozást. Már csak azért sem, mert a politikusok sem így tekintenek rájuk, hanem nagyon is kihasználják őket: felszítják, ébren tartják, lecsendesítik, menedzselik őket, vagy legalábbis kísérletet tesznek erre.

George Marcustól a gyenge program számára az a gondolat a fontos, hogy az érzelmek az egészre irányulnak, s ekként az embernek volna egy olyan fakultása, amelynek a segítségével az őt körülvevő politikai egészet képes megragadni – persze nem kognitíve. Ugyanakkor ez az egészes megragadás elvezetheti az egyént a kognitív megragadáshoz, az információ és az értelmezési alternatívák kereséséhez, s végül az alapos végiggondoláshoz. A cselekvés a jövőre irányul, s az érzelmek segítenek abban, hogy az ész által értékelt körülmények és döntési opciók közül melyik megvalósítására kerüljön sor. A gyenge programban tehát az érzelmek és az ész egymástól elkülönülve működik, jóllehet hatnak egymásra.

Az erős program szerint az érzelmek és az ész csak analitikusan választható el egymástól, és valójában folyamatosan átszövik egymást. Cselekvéskor nem az történik tehát, hogy a folyamat során, mondjuk, a gondolkodásmentes érzelmi állapottól eljutunk az érzelemmentes racionális döntéshez, hanem már az érzelmek felébredése is lehet többek között az ismereteinkkel ellentétes információ keltette elbizonytalanodás következménye, s a folyamat túlsó végén a végtelenbe futó döntési opcióisorok közötti mérlegelésnek is egyszerre szabnak határt az érzelmek és az a józan belátás, hogy a latolgatás folytathatatlan. Vagyis az érzelmek és az ész minden ponton egyszerre működik.

Az érzelmek és ész kettőssége mögött, különösen politikailag, mindig ott rejtőzött az ellenőrzés kérdése, hogy ugyanis az észé kell legyen a főség. Ha azonban belátjuk azt, hogy csak analitikusan válnak el egymástól, akkor az ellenőrzés kérdése is másképpen merül fel: az érzelmeket legalább annyira fogják más érzelmek ellenőrizni, mint az ész (Calhoun, 2001: 51.). Ahogyan ezt Smith-nél láttuk: nem mindig kell az (állami) intézményekbe dermedt észszerűségekre várni a társadalom szétszakításával fenyegető önzés, nyereségvágy, gyűlölet és társaik megfékezéséhez, mert olyan civil érzelmek, mint az együttérzés és a szégyenérzet is elláthatja ezt a feladatot. Az érzelmek ugyanis nemcsak az észtól nem különölnek el, hanem egymástól sem: szinte sosem egyetlen érzelem van jelen, s ráadásul időben felettébb rugalmasan változnak át egymásba. Éppen ezért újra kell gondolnunk azt, hogy az attitűdökben és preferenciákban mérni próbált, és evégett specifikus szavakba öntött, tehát diszkrétnek tekintett érzelmek valóban helytálló képet képesek-e adni a társadalmi és politikai érzelmekről.

Az érzelmek érdemük szerinti elemzése is arra szólít fel, hogy túl kell lépni egy további dualitáson: az esszencializmus és konstruktivizmus kettősségén. Nincsen szükség arra, hogy az érzelmeket esszencialista módon fogjuk fel, mert nem olyan tényezőkként van rájuk szükség, amelyek autochton módon kívülről határoznák meg a politikai folyamatokat. Ugyanakkor nem érhetjük be a szociálkonstruktivista megközelítéssel sem, mert ez meg a kalkuláció tárgyává, képlékeny masszává kívánja tenni az érzelmeket. Nem azért kell felhívni az érzelmek fontosságára a figyelmet, hogy egy újabb intézményesítendő területet ajánljunk a hatalomtechnikusok figyelmébe. Némely pontokon, főleg Berezin kapcsán, éppen arra hívtuk fel a figyelmet, hogy bár a politikai elit ragaszkodik a politikai tömegrendezvények általi érzelmekeltéshez és becsatornázáshoz, de az ilyen kísérletek kifutása kérdéses. Ahogyan Michel Foucault mondaná: a hatalom és a tudás alattomosan és eltökélten próbálja beszűkíteni a cselekvés mozgásterét, de csak annyi érvényesül belőlük, amennyit az egyén magára vesz, ezért aztán jobbára a szabálysértések nyomában kullognak.

Végig az érzelmeknek a politikában játszott szerepére összpontosítottunk, pedig az érzelmeknek, a politikai érzelmeknek a politikatudomány, a politikai filozófia és a politikaelmélet történetében, művelésében is megvolt és megvan a maguk szerepe. Vajon Platón, Arisztotelész és azóta oly sokan írtak volna a politikáról, ha nem utálták vagy nem szerették volna annyira a demokráciát, ha nem félték volna annyira a tömegek uralmától, ha nem lettek volna zsigerileg annyira bizalmatlanok vagy éppen lelkesek az emberek széles körének politikába való beleszólását, érzéseit illetően?

JEGYZETEK

- ¹ Egy hosszabb vizsgálódás nem takaríthatná meg magának az érzelmek és az ész definiálását, itt azonban erre nem kerítünk sort. Prinz (2004) munkájában megtalálni az érzelmek mibenlétével kapcsolatos számos megközelítés részletes bemutatását.
- ² A szövegben bemutatott szerzők mindegyike ilyen felfogás alapján áll, de a mezőny ennél jóval szélesebb.
- ³ A pszichológián belüli kezdeteket valójában Zajonc 1980-as cikkéhez köthetjük, amihez lásd még Zajonc és Lazarus vitáját: Zajonc, 1980 és 1984, illetve Lazarus, 1982. Úgy tűnik azonban, hogy a pszichológián belüli váltás igazi kisugárzása csak Damasioval kezdődött el – talán nem utolsó sorban a címadásai miatt; vö. Damasio, 1994 és 2003.
- ⁴ Lásd ehhez a prototípus gondolatát a szociális és politikai identitásról szóló irodalomban: Huddy, 2001.
- ⁵ Bányai Éva és Varga Katalin (2013) munkája is együtt tárgyalja a késztetéseket és az érzelmeket.
- ⁶ Érdemes felfigyelni arra, hogy az angolban a *state* az állam mellett állapotot is jelent.
- ⁷ Lásd ezekről részletesen: Goodwin et al., 2001.

IRODALOM

- Barbalet, J. M. (2001): *Emotion, Social Theory, and Social Structure. A Macrosociological Approach*. Cambridge University Press.
- Barbalet, Jack (ed.) (2002): *Emotions and Sociology*. Balckwell Publishing.
- Bányai Éva–Varga Katalin (2013): *Affektív pszichológia. Az emberi késztetések és érzelmek világa*. Budapest, Medicina Könyvkiadó.
- Bernays, Edward (1923): *Crystallizing Public Opinion*. New York, H. Liveright.
- Bernays, Edward (1928): *Propaganda*. New York, H. Liveright.
- Berezin, Mabel (2002): Secure states: towards a political sociology of emotion. In: Barbalet, Jack (ed.) (2002): *Emotions and Sociology*. Balckwell Publishing.
- Boquet, Damien–Piroska Nagy (eds.) (2010): *Politiques des émotions au moyen âge*. Firenze, SISMEL – Edizioni del Galluzzo.
- Braud, Philippe (1991/1998): *The garden of democratic delights: for a psycho-emotional reading of pluralist systems*. Praeger.
- Calhoun, Craig (2001): Putting Emotions in Their Place. In: Goodwin et al.: *Passionate Politics. Emotions and Social Movements*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Damasio, Antonio R. (1994): *Descartes' Error. Emotion, Reason, and the Human Brain*. New York, Avon Books.
- Damasio, Antonio R. (2003): *Looking for Spinoza : joy, sorrow, and the feeling brain*. Orlando, Harcourt.
- Downs, Anthony (1957): An Economic Theory of Political Action in a Democracy. *Journal of Political Economy*, Vol. 6, Issue 2.

- Goodwin, Jeff–James M. Jasper–Francesca Polletta (eds.) (2001): *Passionate Politics. Emotions and Social Movements*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Hirschman, Albert O. (1977/1998): *Az érdekek és a szenvedélyek. Politikai érvek a kapitalizmus mellett annak győzelme előtt*. Budapest, József Műhely Kiadó.
- Huddy, Leonie (2001): From Social to Political Identity: A Critical Examination of Social Identity Theory. *Political Psychology*, Vol. 22, No. 1.
- Hume, David (1739/1976): *Értekezés az emberi természetről*. Gondolat, Budapest.
- Kahn, Victoria–Neil Saccamano–Daniela Coli (eds.) (2006): *Politics and the Passions, 1500-1850*. Princeton, Princeton University Press.
- Keynes, John Maynard (1965): *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kinder, Donald R. (1998): Értelmelem és érzelem az amerikai politikai életben. In: Hunyady György (szerk.): *Történelmi és politikai pszichológia*. Budapest, Osiris.
- Koopmans, Ruud (2007): Social Movements. In: Dalton, Russel J.–Klingemann, Hans–Dieter: *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford University Press.
- Körösényi András (2005): *Vezér és demokrácia. Politikaelméleti tanulmányok*. Budapest, L'Harmattan.
- Lazarus, R. S. (1982): Thoughts on the relations between emotion and cognition. *American Psychologist*, Vol. 37, No. 9.
- MacKuen, Michael–George E. Marcus–W. Russell Neuman–Luke Keele (2007): The Third Way: The Theory of Affective Intelligence and American Democracy. In: Neuman et al. (eds.) (2007): *The Affect Effect. Dynamics of Emotion in Political Thinking and Behavior*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Marcus, George E.–W. Russell Neuman–Michael MacKuen (2000): *Affective Intelligence and Political Judgment*. The University of Chicago Press.
- Marcus, George E. (2000): Emotions in Politics. *Annual Review of Political Science*, 3.
- Marcus, George E. (2002): *The Sentimental Citizen. Emotion in Democratic Politics*. The Pennsylvania State University Press.
- Neblo, Michael A. (2007): Political Psychology with Political Intent. In: Neuman et al: *The Affect Effect. Dynamics of Emotion in Political Thinking and Behavior*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Neuman, W. Russell–George E. Marcus–Ann N. Crigler–Michael MacKuen (eds.) (2007): *The Affect Effect. Dynamics of Emotion in Political Thinking and Behavior*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Pakulski, Jan–Körösényi András (2012): *Toward Leader Democracy*. New York, Anthem Press, London.
- Prinz, Jesse J. (2004): *Gut Reactions. A Perceptual Theory of Emotion*. Oxford University Press.
- Smith, Adam (1759/1982): *The Theory of Moral Sentiments*. Indianapolis, Liberty Fund.
- Smith, Adam (1776/1993): *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. Oxford, Oxford University Press.
- Weber, Max (1978): *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*. University of California Press.

- Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai, I. kötet*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, Max (1995): A politika mint hivatás. In: uő: *A tudomány és a politika mint hivatás*. Kossuth Könyvkiadó.
- Wohl, Victoria (2002): *Love among the Ruins. The Erotics of Democracy in Classical Athens*. Princeton, Princeton University Press.
- Zajonc, Robert B. (1980): Feeling and Thinking. Preferences Need No Inferences. *American Psychologist*, Vol. 35, No. 2.
- Zajonc, Robert B. (1984): On the Primacy of Affect. *American Psychologist*, Vol. 39, No. 2.